

КОНЦЕПТУАЛІЗАЦІЯ ЖІНОЧИХ ВЛАСНИХ НАЗВ У РОМАНАХ П. ЗАГРЕБЕЛЬНОГО

*Стаття присвячена аналізу антропонімів **Роксолана**, **Євпраксія** та **Юлія**, що концептуалізуються в межах художнього дискурсу П. Загребельного. Виокремлено та схарактеризовано семантичні компоненти власних назв, що вербалізують відповідні концепти та забезпечують наявність у них ціннісної складової. Акцентуємо увагу на ролі онімів у смисловій організації дискурсу.*

Ключові слова: концепт, власна назва, художній дискурс.

Карпенко Н.А. Концептуализация женских собственных имен в романах П. Загребельного. *Статья посвящена анализу антропонимов **Роксолана**, **Евпраксия** и **Юлия**, которые концептуализируются в границах художественного дискурса П. Загребельного. Выделены и охарактеризованы семантические компоненты имен собственных, которые вербализуют соответствующие концепты и обеспечивают наличие в них ценностной составляющей. Акцентируем внимание на роли онимов в смысловой организации дискурса.*

Ключевые слова: концепт, имя собственное, художественный дискурс.

Karpenko N.A. Conceptualisation of the proper names in P. Zagrebelsky's novels. *The article is devoted to the analysis of the concepts **Roksolana**, **Yevpraksiya**, **Juliya** that are distinguished within P. Zagrebelsky's poetic discourse. The semantic elements that verbalize the corresponding concepts and provide the presence of the evaluation component in their structure were defined. The attention is focused on the functioning of the proper names as a means of the discourse organization.*

Keywords: concept, proper name, poetic discourse.

Додаткові конотації власних назв, що їх вони набувають у соціально-мому контексті, зумовлюють низку досліджень, присвячених цій мовознавчій проблемі. Серед них розвідки таких українських лінгвістів, як Л. Дука, В. Ільченко, Г. Лукаш, Т. Стасюк, М. Торчинський та ін. Функціонуванню онімів у художніх текстах приділяють увагу В. Галич, Т. Можарова та ін. Безперечно, цінним для лінгвістики є напрацювання В. Калінкіна [4] та Є. Отіна [11], які зробили значний внесок у розвиток вітчизняної ономастики. Щодо концептуалізації засобів персонажної номінації в межах художнього дискурсу конкретного письменника, то на теренах українського мовознавства це питання перебуває поза активною увагою науковців, що й зумовлює відповідну новизну поставленої проблеми.

Мета статті — схарактеризувати прагматичний потенціал жіночих онімів, що у смисловій площині художнього дискурсу П. Загребельного набувають статусу концептів-власних назв.

Відповідно до основних принципів прагмалінгвістики, що визначає напрямок сучасної лінгвістичної думки, мовний знак є ситуативно зумовленою семантичною одиницею, яка функціонує в межах конкретної дискурсивної площини. Під таким кутом зору засоби персонажної номінації у творчості конкретного письменника є смисловими блоками, детермінованими низкою соціальних чинників, що під їх впливом можуть переходити в загальні, тим самим послаблюючи свою основну функцію — диференційну.

Потрапляючи до сфери певного інституціонального чи особистісного дискурсу, імена набувають додаткових конотацій, їх семантика розширюється, вони стають поліапельативними. Оними не лише виконують номінативну функцію, але й характеризують людину за певними соціальними чи психологічними параметрами. Отже, власна назва набуває статусу аксіологічно маркованої, культурно-детермінованої одиниці, що її можемо розглядати як концепт з урахуванням лінгвокультурологічного підходу до його вивчення. Це передбачає наявність у структурі відповідного концепту ціннісного складника, що відображає оцінку явища чи предмета та зреалізовується конотаціями як основним засобом реалізації *категорії оцінки* [8]. У зв'язку із потенційними можливостями власних назв уміщувати певний квант етнокультурної інформації, Т. Космеда пропонує виокремлювати групу *концептів-власних назв*, «що відображають історію, традиції, ширше — культуру певної країни, народу» [9: 56].

Окрім ціннісної, характерними ознаками концепту є наявність поняттєвого та образного складників, динамічність, варіативність, тематична закріпленість та дискурсивна зумовленість [6: 26]. Вияв цих ознак уможливлений лише «у комунікації (на рівні дискурсивної реалізації), тому вивчення концептів (їх структурно-змістове моделювання, типологізація) здійснюють із урахуванням не лише ментально-психічних характеристик, але й їх функційно-комунікативного виміру» [10: 69]. Отже, повноцінне дослідження концепту можливе за умови врахування дискурсивної зумовленості засобів його вербалізації.

П. Загребельний є одним з українських письменників, у творчості яких найбільш виразно та яскраво відображені психологічні портрети жінок-українок — сильних, вольових особистостей, які є утіленням жіночності, що виражається розмаїттям емоційно-експресивних лексичних засобів. Серед цих засобів виокремлюємо власні назви, що набувають значного прагматичного потенціалу, функціуючи в художньому мовленні письменника.

Уживання власних жіночих імен у сильній позиції, тобто як назв романів, є характерним для ідіостилю П. Загребельного, що дає право стверджувати, що образ-концепт *жінка* посідає в художній свідомості письменника ключове місце.

У цій розвідці фокусуємо увагу на онімах *Роксолана*, *Євпраксія* та *Юлія*, які розглядаємо, зважаючи на їх відповідний статус, як концепти-власні назви.

Оними *Роксолана* та *Євпраксія* є ремінісцентними, співвідносними з конкретним періодом історії України, тому середньостатистичний українець, який має певний рівень знань, навіть не ознайомившись зі змістом роману, має можливість попередньо та приблизно налаштуватися на його сприйняття, інтерпретацію жіночих образів-концептів.

Іменами концептів є власні назви, що в ході колективного та індивідуального досвіду набувають властивості втілювати значний масив культурно значущої інформації. Вочевидь, є всі підстави констатувати наявність спільного етноспецифічного компоненту семантичної структури онімів *Євпраксія* та *Роксолана* у представників українського етносу, оскільки ці концепти є складовими колективної мовної свідомості українців, що зумовлено їх

спільною історією та культурою. Концепти-власні назви *Роксолана* та *Єв-праксія* втілюють риси українського жіночого менталітету, оскільки засоби їх вербалізації відбивають характеристики, що відображають українську етнопсихологію.

Власні жіночі назви характеризують жінок за певними параметрами, що виявляємо внаслідок відповідного етимологічного аналізу. Для розкриття змісту концептів доцільно використовувати методіку дослідження концептів, запропоновану В. Карасиком та Г. Слишкіним [5], перенесену на український ґрунт Т. Космедою і Н. Плотніковою [9], що дає змогу виявити смисли, які утворилися в процесі еволюції відповідної одиниці свідомості. Зазначена методика полягає в дослідженні змісту концепту в діячості та синхронії, що дає можливість простежити його смислово еволюцію. Зміст концепту аналізуємо з огляду на етимологію, тобто дослідження внутрішньої форми імені концепту, та у виявленні смислів, що нашаровувалися із часом на поняттєве ядро концепту.

Внутрішню форму концепту-власної назви *Роксолана* становить загальна назва «роксолани» — група кочових сарматських племен, які населяли Північне Причорномор'я з II ст. до н. е. до IV ст. н. е. Історичні факти засвідчують використання відповідного етноніму по відношенню до мешканців українських земель. Йдеться про історичну постать Роксолани. Відповідним етнонімом представники турецького народу апелювали до жінки з метою ідентифікації її етнічної приналежності.

П. Загребельний із цією метою також використовує зазначений етнонім, утворивши від нього зменшено-пестливу форму в поєднанні з прикметниками *маленька*, *мала*, що вказують на вікові та зовнішні характеристики дівчини: *мала роксоланка зачарувала султана* (5: 154), *маленька роксоланка* (5: 186). Письменник уводить специфічну прикладку, що обидва її компоненти характеризують особу за національною приналежністю: *...захопився малою українкою-роксоланкою* (1: 153).

Важливу функцію виконує справжнє ім'я героїні *Анастасія*, проте повна форма в тексті вжита лише один раз. Автор надає перевагу зменшено-пестливій формі, утворюючи дериват із характерним демінутивним суфіксом — *Настася*: так він передає своє позитивне ставлення до дівчини-українки, а також акцентує увагу на її вікових особливостях, душевній чистоті та навіності.

За походженням ім'я грецьке (від гр. — *anastasis* — «переселення»), із часом воно набуло значення «воскресіння» — переселення зі світу мертвих у світ живих. Отже, онім *Настася* має символічний зміст, є втіленням внутрішніх характеристик, адже, розкриваючи концепт-образ *українка*, письменник неодноразово вживає дієслова *воскресла*, *вознеслася*, *народилася заново*, що відображають такі психологічні риси, як стійкість, мужність, властивість перемагати.

Внутрішні характеристики людини, що їх втілюють власні назви, передає онім *Хуррем*, уживання якого стосовно бранки з Русі зумовлено її веселою вдачею. Власна назва функціонує у творі для вербалізації концепту-образу *Роксолана*, проте має турецьке походження та зовнішню форму: *...і подиво-*

вані одаліски, які ждали від новенької зітхань, сліз і розпачу, а не веселощів, назвали її вже того дня *Хуррем* – *розвеселена* (1: 76). Як бачимо, оніми *Роксолана*, *Настася* та *Хуррем* є контекстуальними синонімами, що забезпечують розкриття змісту концепту-власної назви *Роксолана*.

Очевидно, зображаючи Роксолану, П. Загребельний наділяв її такими рисами, як волелюбність, непримиренність, боротьба проти спроб будь-якого поневолення, що, на його погляд, притаманні українській ментальності. За його словами, слов'янська душа «...споконвіку звична до дихання хаосу і живе з презирством до будь-яких обмежень...» [2: 277]. Наявність спільних смислів, що становлять зміст концептів *українка* та *Роксолана* у свідомості письменника, зумовили перехід власної назви в загальну, тому на сучасному етапі іменем Роксолана можемо апелювати до жінки-українки, що втілює конкретні психологічні характеристики — сильна воля, прагнення свободи, незламність, патріотизм та ін., має конкретні риси зовнішності, напр., довге золотаве волосся.

Зміни в складі ономастикону конкретної нації головню пов'язані із соціальними змінами. Онім *Євпраксія* грецького походження, означає '*благодіяння, процвітання, щастя*'. Після канонізації двох святих Євпраксії Тавениської та її дочки Євпраксії Константинопольської це ім'я увійшло до християнського ономастикону і наприк. IV – поч. V ст. ним почали іменувати дівчаток на Русі.

У романі «Євпраксія» відповідний онім має позитивне оцінне забарвлення, а в процесі референції до жінки збагачується низкою смислів, що є антонімічними до смислу, закладеного в ньому від початку. Це досягається і використанням прийому іронії, що є незмінним компонентом творчого почерку, ідіостилю П. Загребельного: *...народила нова княгиня Всеволоду сина Ростислава й доньку, яку названо по-грецьки Євпраксія, що значило: «Щаслива»* (2: 16). Актуалізація характеристики відбувається внаслідок подій, що вплинули на долю української дівчини, яка, радше, є *нещасною*: *Її назвали Євпраксією, що означало: «Щаслива», і тепер це видавалося тяжкою насмішкою* (2: 27); *ще нещаснішою за всіх була Євпраксія, хоч і названа була від народження: Щаслива, Добродія* (2:40). Онім має внутрішню амбівалентну структуру, що забезпечується наявними в ньому смислами. Ці смисли відображені в семантичній структурі прикметників-антонімів *щасливий* – *нещасний*.

Засоби словотворення також додають емоційно-експресивних барв, що відбувається на рівні словотвору шляхом відкидання відповідних афіксів, напр.: *Всі звали тут Євпраксію на латинський кшталт Пракседою, ім'я втрапило ласкавість, стало якесь грубе, ніби назвисько, дівчина щоразу ляжливо щулилася, коли в неї над головою ляскало: «Праксед! Праксед!»* (2: 50). У наведеному прикладі відображено вплив зовнішньої форми – звучання імені – на реципієнта, до якого ним апелюють. Воно набуває негативної оцінки, стає *назвиськом*, може *ляскати*, сприймається як *грубе*.

Також імена є показниками приналежності людини до тієї чи тієї конфесії. Княжну Євпраксію було віддано на виховання до Кведлінбурзького абатства, де вона змушена була прийняти католицьку віру. В абатстві за чинною традицією *багатьом від народження надавано ім'я Адельгейда в сподіванні великої честі* (2: 620). Онім *Адельгейда* старогерманського походження — по-

хідне від *Adalheidis* — *adal* (благородний) та *heid* (рід). Тож відповідний онім повинен був функціювати як засіб ідентифікації соціального становища жінки — давати вказівку на високий соціальний статус.

Щодо оніма *Юлія*, то, на відміну від *Роксолана* і *Євпраксія*, він не відзначається етноспецифічною маркованістю, проте в дискурсі П. Загребельного виконує суттєву роль у розкритті концепту-образу *жінка-мрія* та набуває низку смислів у процесі індивідуального креативного мислення письменника.

Концепт-образ *жінка-мрія* — це узагальнений портрет жінки, яка є ідеальною для чоловіка. У романі власна назва *Юлія* уособлює в собі всі характеристики такого ідеалу і мислиться вже як певне поняття, символ: *...одне слово: Юлія для нього це був шифр, знак, символ на ціле життя, на смерть і безсмертя* (3: 176); *Всі ті жінки, які для нього значилися ім'ям Юлія, власне, були й не жінками...* (3: 320). Отже, онім *Юлія* бере на себе роль ідентифікатора тієї єдиної жінки.

П. Загребельний намагається відобразити доленосне призначення жінки та свого роду містифікацію, що пов'язана з її іменем: *Ставши на ціле життя забобонним щодо жіночого імені Юлія...* (3: 342). Переживання чоловіка, що були пов'язані з іменем конкретної жінки, лишають відбиток у його свідомості, і в подальшому зовнішня форма може викликати ті пережиті відчуття, що зафіксувала свідомість.

Проте ім'я *Юлія* не є єдиним для вербалізації концепту-образу *жінка-мрія*. Поруч з іменем *Юлія* функціонують такі оніми, як *Оля* і *Уля*, що також набувають символічного змісту, очевидно, підставою для цього є схожість у звучанні цих слів: *Хай її звать не Юля, а Оля, одна літера, один-єдиний звук, хіба це важить, хіба може відібрати в нього надію, адже жінка та сама, та сама вогнепальна краса, і той самий поваб у ній, що й тоді в Азії...* (3: 149).

Убачаючи риси, притаманні жінці, яка є втіленням його ідеалу, в іншій, чоловік певним чином співвідносить її з ним. Проте первинним, таким, яке асоціюється із мрією, все ж такі є *Юлія*: *...і її справжнє-несправжнє ім'я тепер зовсім нічого не важило, бо вона повинна була зватися тільки Юлією і бути Юлією, і вона була нею...* (3: 168). Воно ніби накладається на всі подібні до нього за формою, що вербалізується прикладками-власними назвами: *...ним же й досі володіли знебавзяті чари Ули-Юлії...* (3: 97); *Лише тепер Шульга згадав, що не встиг навіть спитати Олю-Юлію...* (3: 151).

На формування концепту-образу *жінка-мрія* впливає психологічний фактор, що полягає у формуванні стереотипізованого образу жіночого ідеалу, співвідносного із тією жінкою, з котрою чоловік мав перший у своєму житті фізичний контакт. Підтвердженням цьому є складний прикметник, утворений П. Загребельним для характеристики почуття найвищої насолоди, що його важко висловлювати: *...для означення, яких немає слів, згодом до цих, сказати б первісно-юліанських відчуттів...* (3: 176). Саме тому письменник використовує потенційне складне слово, що є індивідуально-авторським оказіоналізмом, наповненим відповідною прагматикою.

Власна назва *Юлія* викликає приємні відчуття тепла, ніжності, що виявляється в порівнянні імені із сонячним променем: *...він підсвідомо шукав порятунку в дарованій йому сліпим випадком... жінці з ласкавим, як сонячний промінь, іменем Юлія...* (3: 190).

Окрім того, оніми *Роксолана*, *Євпраксія*, *Юлія*, функціуючи в сильній позиції, мають властивість організовувати інформаційний простір повідомлюваного, тобто вони є одним із засобів, що можуть задавати рамки можливої інтерпретації повідомлюваного та забезпечувати зв'язність і цілісність дискурсу. Назва твору може функціювати як відправна точка для подальшого сприйняття повідомлюваного адресатом. Вона формує очікування адресата, фокусує початок сприйняття тексту, довкола якого структурується подальша інформація і, разом із тим, функціює як засіб звуження інтерпретацій висловлюваного (13: 139).

Отже, власні жіночі назви *Роксолана*, *Євпраксія* та *Юлія* концептуалізуються в смисловій площині художнього дискурсу П. Загребельного, оскільки межі їх семантичного поля значно розширюються внаслідок актуалізації соціального контексту та індивідуально-авторського мислення, що зумовлює їх функціонування як аксіологічно маркованих знаків. Смилова структура концептів відображає характеристики жінок за певними параметрами: соціальний стан, етнічна приналежність, внутрішні характеристики, що виявляємо під час здійснення первинного етимологічного аналізу та аналізу семантичної сполучуваності відповідних лексем. Перебуваючи в сильній позиції, власні імена виконують смислоорганізуючу роль – забезпечують цілісність та зв'язність фрагментів дискурсу письмєнника. Вочевидь, простежуємо з'яву в структурі концептів-власних назв інформації прагматичного характеру, тому вважаємо, що думка стосовно того, що власні імена людей актуалізують прагматичну інформацію, є цілком слушною.

ЛІТЕРАТУРА

1. **Загребельний П.А.** Євпраксія : [роман] / П.А. Загребельний. – Харків : Фоліо, 2004.
2. **Загребельний П.А.** Роксолана [роман] / П.А. Загребельний. – Харків : Фоліо, 2006.
3. **Загребельний П.А.** Юлія або запрошення до самовбивства [роман] / П.А. Загребельний. – Харків : Фоліо, 2006.
4. **Калинкин В.М.** Психолінгвістические аспекты семантики собственных имен художественных произведений (коннотация поэтонимов) // Семантика в преподавании русского языка как иностранного. Общие вопросы. Лексикология. Семантика частей речи и других номинативных классов. – Харьков, 1989. – Вып. 3, ч. 1. – С. 154–156.
5. **Карасик В.И.** Лингвокультурный концепт как элемент языкового сознания / В.И. Карасик, Г.Г. Слышкин // Методология современной лингвистики : [сборник статей]. – Москва ; Барнаул : Издат. Алтайского университета, 2003. – С. 50–58.
6. **Карасик В.И.** Языковые ключи : [моногр.] / Владимир Ильич Карасик. – М. : Гнозис, 2009.
7. **Караулов Ю.Н.** Русский язык и языковая личность : [моногр.] / Юрий Николаевич Караулов. – М. : Наука, 1987.
8. **Космеда Т.А.** Аксіологічні аспекти прагмалінгвістики : формування і розвиток категорії оцінки : [моногр.] / Тетяна Анатоліївна Космеда. – Львів : ЛНУ ім. І. Франка, 2000.
9. **Космеда Т.А.** Лінгвоконцептологія : мікроконцептосфера *святки* в українському мовному просторі : [моногр.] / Тетяна Анатоліївна Космеда, Наталя Володимирівна Плотнікова. – Львів : ПАІС, 2010.
10. **Олешков М.Ю.** Дискурс, концепт, жанр : коллективная монография / [отв. ред. М.Ю. Олешков]. – Нижний Тагил : НТГСПА, 2010.
11. **Отин Е.С.** Словарь коннотативных собственных имен / Евгений Степанович Отин. – [3-е изд., перераб. и доп.]. – Донецк : Юго-Восток, 2010.
12. **Фомин А.А.** Имя как прием : реминисцентный оним в художественном тексте / А.А. Фомин // Известия Уральского государственного университета. – 2003. – № 28. – С. 167–181.
13. **Brown G.** Discourse analysis / G. Brown, G. Yule. – Cambridge University Press, 1983.